

УДК 338.28(477)

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ЕМПІРИЧНІ АСПЕКТИ

О. В. Панькова

*Інститут соціології Національної академії наук України,
вул. Шовковична, 12, м. Київ, Україна, 01021,
oks_pankova@mail.ru*

Визначено пріоритети розвитку України у контексті загальноцивілізаційних процесів. Розкрито стан, умови, перешкоди становленню сталого та людського розвитку в країні, висвітлено взаємозв'язок між основними концепціями суспільного розвитку із залученням результатів всеукраїнських моніторингових досліджень. Проаналізовано стан, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення цих процесів на підставі існуючої ресурсної бази.

Ключові слова: людський потенціал, людський розвиток, сталий розвиток, ризики, інформаційне забезпечення.

Світова спільнота наприкінці ХХ століття визначила два головні пріоритети суспільного розвитку: забезпечення розвитку людського потенціалу як основної мети і головного чинника розвитку (щорічні доповіді ПРООН, починаючи з 1990 року); забезпечення сталого розвитку як безальтернативного, умови подальшого розвитку людської цивілізації (конференція ООН з навколишнього середовища і сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

Програма розвитку ООН виходить із того, що в сучасних умовах суспільний прогрес і багатство країни можуть забезпечувати лише працездатні, здорові та активні громадяни, тому метою суспільного розвитку є створення сприятливих умов для довготривалого, здорового, наповненого творчістю життя людини.

Згідно з концепцією ПРООН, розвиток людини – це процес розширення свободи вибору. При цьому зауважимо, що кількість варіантів вибору може бути нескінченною. Але на всіх рівнях розвитку три найбільш важливі варіанти зводяться до можливостей обрати довге і здорове життя, отримувати знання і мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримання гідного рівня життя.

Під сталим розвитком розуміється такий розвиток суспільства, при якому задоволення потреб у природних ресурсах нинішніх поколінь не повинне ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Це узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку, коли техногенне навантаження не буде перевищувати можливостей навколишнього середовища до самовідновлення, а суспільство усвідомить перевагу екологічних пріоритетів над іншими.

Створення концепції людського розвитку зумовлено особливістю сучасної епохи – перенесення акцентів оцінки цивілізаційного прогресу з примноження матеріальних ресурсів на розвиток людини задля її блага та її власними силами, на збереження і примноження людського потенціалу країни. Це завдання може бути реалізоване лише за умови забезпечення стійкого та динамічного людського розвитку. Людський потенціал є інтегральною характеристикою життєздатності суспільства (країни, держави) як суб'єкта власного відтворення, розвитку і взаємодії з іншими суспільствами [1]. Особливо гостро постають питання раціонального використання природних ресурсів, збереження навколишнього середовища для України. Це спричинено низьким технологічним рівнем виробництва, неефективним використанням наявних ресурсів, низькими обсягами виробництва необхідних товарів при високих витратах. Україна порівняно з країнами ЄС має високі показники утворення та накопичення відходів виробництва і споживання, які мають тенденцію до збільшення. Такий стан негативно позначається на можливостях людського розвитку, значно знижує життєздатність і міцність українського суспільства. Тому підґрунтям стратегії соціально-економічного розвитку України та її регіонів у сучасних умовах має стати стале економічне зростання на інноваційній основі, орієнтоване на забезпечення людського розвитку, підвищення якості життя, на безпечну життєдіяльність.

Проблема дослідження. Аналіз наукових праць свідчить про недостатнє висвітлення взаємозв'язку між основними концепціями суспільного розвитку, про обмежене залучення соціологічної інформації при розв'язанні існуючих у суспільстві проблем, пов'язаних з людським і сталим розвитком. Невизначеними і неусвідомленими є переваги сталого розвитку, які зумовлюють якісне та безпечне існування нинішнього покоління і створюють можливості для гідного існування майбутніх поколінь, розвитку людського потенціалу країни.

Аналіз наукових досягнень і публікацій. В Україні дослідження окремих аспектів концепцій сталого розвитку проводили такі вчені, як Б. Буркінський, Б. Данилишин, В. Волошин, С. Дорогунцов, М. Згуровський, В. Кухар, М. Хвесик, С. Харічков, В. Шевчук та ін. Однак комплексних досліджень у цій галузі, які включають у себе соціальні, економічні та правові аспекти забезпечення сталого розвитку, не проводили. Серед українських учених політико-економічний та соціально-економічний аналіз людського потенціалу досліджують А. Колот, С. Злупко, О. Грішнова, О. Стефанишин, Л. Курій та ін.

Тісний взаємозв'язок властивостей конкретного суспільства і властивостей людей, що його утворюють і, навпаки, властивості людини у взаємозв'язку з її соціальним середовищем розглядали соціологи-класики. Так, витоки концепцій людського потенціалу в розвинутій формі можна бачити в ранньому марксизмі, трактуваннях суспільства Е. Дюркгеймом, М. Ковалевським, М. Вебером, Г. Зіммеlem, П. Сорокіним та іншими соціологами кінця ХІХ – початку ХХ століття, серед яких А. Сміт, Д. Рікардо, У. Петті, Г. Беккер та ін. Сучасні соціологічні інтерпретації презентовані в роботах П. Бурд'є, З. Бжезинського, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, Р. Коуза, Д. Тофлера, Д. Белла, Д. Норта, Т. Шульца та ін.

Серед російських наукових шкіл значну теоретичну та емпіричну роботу проводив Інститут людини РАН, Інститут філософії РАН, фахівці яких створили оригінальну

теоретичну концепцію людського потенціалу та методику його вимірювання. Значний внесок у розроблення цього питання здійснено російськими дослідниками, серед яких Н. Римашевська, Т. Заславська, І. Соболева, І. Фролов, Б. Юдін, В. Луков, С. Малков, С. М. Осташевський, В. Шорохов, Ю. Корчагин, Ю. А. Фурсенко, Л. Чижова, О. Іванов та ін.

Метою статті є визначення взаємозв'язку концептуальних положень людського і сталого розвитку на підставі теоретичних узагальнень та результатів соціологічних досліджень, аналіз існуючого інформаційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України проблеми людського та сталого розвитку на сучасному етапі є невирішеними, незважаючи на їх актуальність і визначені цивілізаційні пріоритети. Структурною основою сталого розвитку виступають екологічна, соціальна й економічна складові. Системне їх узгодження є актуальним і складним завданням. Взаємозв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження рівних прав сьогоdnішніх і майбутніх поколінь на наявність і використання природних ресурсів, потребує досягнення справедливості під час розподілу матеріальних благ між людьми та надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам суспільства. Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на конструктивні суспільні відносини.

Україна має надзвичайно гостру потребу переходу до моделі сталого розвитку, що обумовлено: досить великою часткою сировинних і енергоємних видів виробництв у загальній структурі економіки, що призводить до виснаження природних ресурсів; високим рівнем забруднення навколишнього середовища, що негативно позначається на здоров'ї населення.

Відбувається деградація людського потенціалу, що проявляється у депопуляції населення, погіршенні здоров'я, зниження якості освіти при збільшенні терміну навчання, деградації морально-етичних норм існування суспільства. За Індексом людського розвитку (ІЛР) Україна в рейтингу 2009 р. зайняла 85 місце серед країн світу, в 2010 р. рейтинг підвищився (69 місце), проте в 2011 відбулося зниження (76 місце), тому він є низьким щодо наявного ресурсного потенціалу України [1].

Взаємозв'язок між людським і сталим розвитком спостерігається на рівні оцінок цих процесів. Для вимірювання розвитку людського потенціалу використовують інтегральний показник – Індекс людського розвитку (ІЛР), який використовується у практиці міжнародних порівнянь і утворюється з трьох параметрів (оцінки рівня життя, рівня освіти й очікуваної тривалості життя), цей індекс дає змогу визначити відносний рівень розвитку людського потенціалу країн, який, безумовно, формується під впливом процесів, що відбуваються в економіці та навколишньому середовищі.

Можливості вдосконалення соціальних відносин значно зростають, коли враховують соціально-психологічні настанови, цінності, настрої, мотивацію, соціальне самопочуття людини, а також її оцінки щодо умов життєдіяльності та життєзабезпечення і прагнення до соціальних змін. Прийняття будь-яких управлінських рішень з урахуванням думок громадян України є запорукою їх подальшого сприйняття та ефективного впровадження. Міжнародна практика соціального управління широко використовує проведення соціологічних та експертних опитувань для визначення політичних, соціальних, економічних та інших орієнтацій населення з будь-яких питань. В Україні ця практика розповсюджена вкрай обмежено,

особливо бурхливий сплеск вивчення думок та оцінок населення відбувається під час передвиборчих та виборчих компаній і має політичний характер.

На державному рівні цей недолік певною мірою компенсують результати соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 1992–2010 роки [3]. На регіональному рівні соціологічного моніторингу в Україні не ведеться, а на виробничому рівні – це фрагментарні несистемні дослідження, які проводять за ініціативою роботодавців, профспілок, за міжнародними проектами тощо. Але вони не дають комплексної системної інформації про соціальний стан, що значно знижує ефективність прийняття управлінських рішень та визначення їх пріоритетності. Тому актуальним є запровадження соціологічного моніторингу зі сталого розвитку та включення у проект Концепції сталого розвитку відповідних положень з інформаційного забезпечення. Одночасно простежуються можливості доповнення соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України певним блоком додаткових питань для визначення пріоритетів в управлінні сталим розвитком в Україні та її регіонах.

У соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України відстежуються оцінки населенням України суспільних процесів, які відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства: політичній, соціальній, економічній, екологічній тощо. Завдяки залученій за тривалий термін інформації є можливість визначити не тільки стан, але і тенденції зміни оцінок соціального самопочуття населення та суспільних настроїв, його відношення до економічної, політичної, соціальної та екологічної ситуації, до інституцій, які покликані захищати права та інтереси людей. Завдяки соціологічним даним є можливість оцінити стан здоров'я, умови проживання, а також важливу складову суспільних відносин, яка характеризує рівень довіри громадян у розв'язанні життєвих проблем від сім'ї до правозахисних органів, органів державної та місцевої влади, громадських об'єднань тощо. Відношення до проблем сталого розвитку можливо оцінити через оцінки екологічного, соціального та економічного стану, а також через систему оцінок суспільних відносин, які визначають ціннісні орієнтації та стратегії людини, а також шляхи їх досягнення.

Соціальні чинники сталого розвитку. Головним чинником сталого розвитку є людський потенціал з високими духовними цінностями, який усвідомлює та реалізує його принципи. Оцінку усвідомлення людиною проблем глобальної безпеки, яка визначає зміст сталого розвитку, неможливо здійснити через відсутність цільових наукових досліджень цього напрямку. Але побічні відповіді на питання щодо соціального самопочуття людей, їх прагнень та настанов дають можливість визначити соціальні чинники сталого розвитку.

Важливим питанням для модернізації країни на засадах сталого розвитку є нагромадження та розвиток людського, інтелектуального, соціального капіталу через створення умов для його накопичення та розвитку, через високу якість життєдіяльності. Наявність глибокої кризи перспективи в суспільній свідомості потребує пошуку шляхів добровільного включення у процес модернізації значної частини суспільства.

Теоретичні узагальнення проблем соціального капіталу приводять до висновку, що специфікою стану суспільної свідомості на фоні кризи перспективи є домінування цінностей традиціоналізму та матеріалістичних цінностей. Це значно відрізняє нас від європейців. За результатами соціологічного моніторингу, простежується це через ви-

сокий рівень довіри до сім'ї, родичів, співробітників (54–59%) [1, с. 342], що свідчить про нігілістичне ставлення до державних інституцій. Проте така сама кількість (56%) стверджують, що в нашому суспільстві більшість не любить обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим. Наявна певна суперечність при порівнянні довіри та готовності проявити альтруїзм, допомогти іншим.

Довіра є важливим компонентом соціального капіталу. Коли нема довіри, нема впевненості в угодах, домовленостях, у виконанні обов'язків, у змінах на краще тощо. Протягом 1994–2010 рр., за результатами соціологічного моніторингу простежується хронічна недовіра населення України до основних державних інститутів, які презентують законодавчу, виконавчу, представницьку і судову гілки влади (Верховна Рада України, Уряд України, Президент України, суди), що також опосередковано зменшує ступінь довіри до інших державних, а також недержавних – благодійних, громадських організацій – рівень довіри ледве перевищує 15%. Низький рівень довіри зафіксовано відносно майже всіх державних і недержавних інституцій суспільства (табл. 1)

Таблиця 1

Оцінка рівня довіри населення державним та недержавним інститутам у 1994–2010 роках (шкала від 1 до 8)

Від 1 до 8 шкала	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Сім'ям та родичам	4,5	4,6	4,5	4,6	4,5	4,4	4,5	4,5	4,6	4,6
Співвітчизникам	3,1	3,2	3,2	3,1	-	3,2	3,4	3,4	3,4	3,4
Сусідам	3,3	3,3	3,2	3,2	-	-	3,3	3,3	3,4	3,4
Колегам	3,3	3,3	3,3	3,2	3,5	3,3	3,5	3,4	3,5	3,5
Церкві та духовенству	3,1	3,0	3,0	3,1	3,3	3,3	3,5	3,4	3,5	3,5
Астрологам	2,5	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4
Засобам масової інформації (телебачення, радіо, газети)	2,7	2,7	2,9	2,9	2,9	2,9	3,0	2,9	2,9	2,9
Податковій інспекції	-	-	-	-	-	2,3	2,4	2,5	2,5	2,3
Міліції	2,3	2,2	2,2	2,3	2,3	2,3	2,4	2,4	2,4	2,3
Прокуратурі	-	-	-	-	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3	2,3
Судам	-	-	-	-	2,3	2,4	2,4	2,4	2,4	2,3
Президенту	2,3	2,6	2,1	2,7	2,2	2,3	3,4	2,7	2,5	2,9
Верховній Раді	2,3	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2	2,9	2,5	2,3	2,4
Уряду	2,3	2,3	2,1	2,4	2,2	2,3	3,1	2,5	2,4	2,6
Місцевим органам влади	-	-	-	-	2,3	2,5	2,7	2,5	2,5	2,5
Армії	3,2	3,1	3,0	3,1	3,1	3,1	3,1	3,0	3,0	3,0
Профспілкам	-	-	-	-	2,5	2,6	2,7	2,6	2,6	2,5
Політичним партіям	-	2,0	2,1	2,1	2,1	2,2	2,5	2,4	2,2	2,2
Керівникам державних підприємств	2,5	2,3	2,3	2,4	-	-	2,6	2,7	2,6	2,6
Приватним підприємцям	2,4	2,4	2,4	2,5	-	-	2,6	2,6	2,7	2,6
Банкам	-	-	-	-	2,1	2,3	2,5	2,6	2,6	2,1
Страховим компаніям	-	-	-	-	1,9	2,1	2,2	2,2	2,3	2,0
Благодійним фондам, суспільним асоціаціям і об'єднанням	-	-	-	-	-	2,4	2,4	2,4	2,6	2,5

За попередніми даними соціологічного Моніторингу Інституту соціології НАН України за 2012 рік, у відсотковому співвідношенні довіряють скоріше і повністю (сумарне значення) сім'ї та родичам 94,4%, колегам по роботі 49,5%, сусідам – 49,1%, співвітчизникам – 43%, підвищився рейтинг довіри до церкви та духовенства – 52%, засобам масової інформації – 29,9%, армії – 26,7%, рівень довіри до місцевих органів влади та до Президента майже співпадає з рівнем довіри астрологам (15,8 – 15,3%), а показники довіри до профспілок та до приватних підприємців – майже рівні (14,8–14,5%). Усім іншим державним інституціям українське населення висловило вкрай низький рівень довіри, найнижчі рейтинги – у Верховної Ради та політичних партій 7–6%. Громадянська активність зі статистичного та соціологічного погляду – явище неоднозначне і навіть суперечливе. У 1991 році в країні налічувалось близько 300 активних організацій, у 1996 році – майже 12 000, у 2000 році – близько 27 000, а на початок 2011 року в загальному Державному реєстрі підприємств та організацій кількість громадських організацій становила 67 696 і зросла до 71 767 на початку 2012 року [4]. Проте, за висновками експертів, із них провадять діяльність тільки 8–9%, а загальне кількісне членство в них майже не зросло. Це підтверджують дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України (протягом 20 років незалежності 12–17% громадян є членами недержавних громадських організацій – цей показник залишається стабільним протягом часу). Громадянська активність є низькою (менше 2,2% українців протягом року працювали в об'єднанні чи організації неополітичної спрямованості, тоді як у розвинутих країнах з високим рівнем соціального капіталу цей показник є більшим у 15–20 разів. Так, в Ісландії – 49%, у Фінляндії – 31%, у Норвегії – 25%, у Данії 23,6% [3].

Розвиток людського потенціалу українського суспільства неможливий без системи, що формує і тримає суспільство як цілісність. Влада, бізнес та населення не склали здорову міцну систему для формування узгоджених дій в економічній, соціальній, екологічній сферах. Така ситуація є значною перешкодою сталому розвитку. Так, три чверті дорослого населення не знають, як діяти, щоб вплинути на рішення влади при розв'язанні найбільш важливих для них питань, 80% населення не знає, як вплинути на діяльність місцевих органів влади. Більше 90% не можуть визначитись, як впливати на неприйнятні рішення щодо державної політики та управління. Тривала неспроможність щось змінити, соціальна пасивність та байдужість у ситуаціях грубого порушення законних прав та інтересів основної маси населення свідчить про несформованість громадянського суспільства, про вкрай низький рівень розвитку демократії. Відсутні механізми впливу на владні інститути. Повагу до гідності людини важко простежити. Населення, крім сім'ї та родичів, не довіряє майже нікому.

Значним гальмом людського розвитку виступають внутрішні чинники – низька самооцінка населення, яке не вірить у себе, у свою соціальну впливовість як самодостатнього суб'єкта суспільних відносин. Хоча усвідомлення необхідності цього є – 50% невдоволені розвитком демократії в країні, задоволених лише 17,8%. Адже саме громадянське суспільство є інтегратором, реально спроможним гармонізувати інтереси населення країни загалом та його окремих соціальних груп, ключовим, нарівні з державою, суб'єктом реформування суспільства. Тому реалізація завдань сталого розвитку потребує підвищення участі громадян у процесі прийняття управлінських

рішень, орієнтації на активізацію розвитку громадянського суспільства. Перешкодою для становлення та розвитку повноцінного громадянського суспільства є його значна аномічна деморалізованість. З 2005 до 2010 р. стабільно зростає кількість тих, хто вважає, що зневіра превалує у свідомості людей (76,3–80,6%). Настанова: “Недовіра – це гарантія безпеки” притаманна 49,6% на противагу 36%, які з цим незгодні. Гостру нестачу соціального порядку засвідчує 72,2% громадян, відчують стабільне порушення законів – 68,8% опитаних. Потреба у справжній дружбі характерна для 66% громадян, але вона є лише бажаною, а не реалізованою.

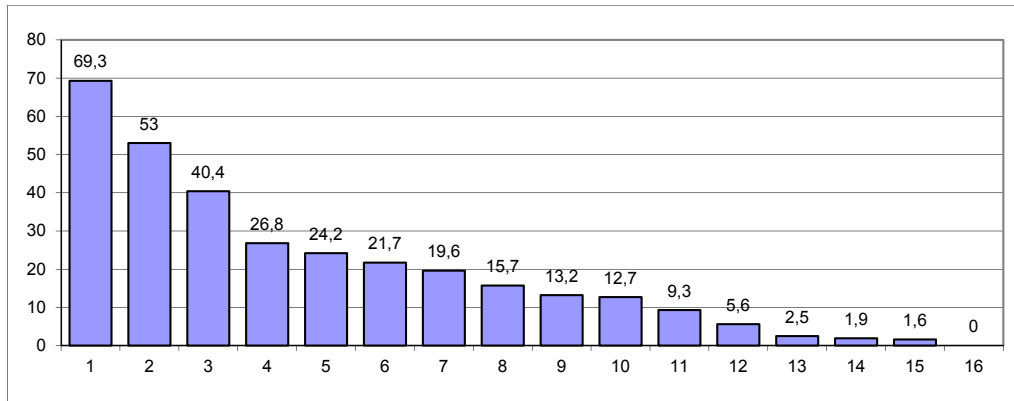
Для оцінки суспільних ресурсів на потреби сталого розвитку важливим є зміст та сутність гостроти сучасних соціальних проблем. За результатами соціологічного моніторингу розподіл місць визначився так: 1 – стабілізація ситуації на ринку праці, забезпечення гарантій зайнятості; 2 – боротьба зі зростанням цін, забезпечення достатнього для нормального життя рівня доходів; 3 – своєчасність виплат зарплат та пенсій; 4 – стабільна робота підприємств; 5 – боротьба зі злочинністю. Така ситуація свідчить про небезпечний стан соціально-економічної сфери суспільства, про наявність ризиків, на які населення не може вплинути.

Людина прагне до кращого, зразки досконалих відносин присутні в її свідомості, проте соціальна реальність не дає змоги їх реалізувати. Розуміння порядку, за даними моніторингового дослідження, насамперед пов’язане з подоланням корупції, забезпеченням справедливості та рівності перед законом, узгодженості дій у гілках влади заради суспільного блага і можливостей кожної людини мати високу якість життя, розкривати свій потенціал. Показовим є факт достатньо високих самооцінок населенням особистих рис – упевненості у власних силах (42,1%), ініціативності і самостійності у вирішенні життєвих проблем (43,3%), проте повною мірою реалізувати ці якості не вдається. Тому 59,9% живуть, як дозволяють обставини, без можливості суттєвого впливу на власну долю, а 21% констатували, що перебувають у постійній боротьбі за виживання.

Крізь узагальнену призму аналізу цінностей людини можливо спрогнозувати сприйняття принципів сталого розвитку та їх практичну реалізацію, а також умови для людського розвитку. Вперше розпочалось відстеження цінностей життя та його сенсу за соціологічними дослідженнями Інституту соціології НАН України у 2010 році. На питання: “У чому Ви вбачаєте сенс життя?” більшість опитаних (69,3%) відповіли, що в сімейному благополуччі, у дітях та онуках як своєму продовженні. Саме ця людська цінність зумовлює формування умов сталого розвитку для її реалізації через наявність сучасного гідного існування та функціонування, а також створення умов для дітей та онуків як представників майбутніх поколінь (рис.1). На друге місце в сенсі життя опитані поставили матеріальний добробут (53,0%).

У контексті сталого розвитку зміст матеріального добробуту має певні особливості і відрізняється від звичних принципів та ідеологічних настанов минулого щодо задоволення постійно зростаючих матеріальних потреб. За умов різкого розширення населення та високої диференціації доходів подальше задоволення зростаючих потреб у багатій частки населення посилить існуючу нерівність. Тому за умов подолання бідності та досягнення гідних матеріальних стандартів життя повинно бути забезпечено вирівнювання доходів між різними верствами населення. Не випадково 53% опитаних

поставили на друге місце в колі пріоритетів свого життя матеріальний добробут, бо за оцінкою матеріального становища їх сімей у 2010 році 48,5% відповідали, що воно злиденне та бідне. Одночасно простежується значне зростання злиденних та бідних у 2010 році порівняно з 2008 роком (відповідно 5,7% злиденних у 2010 р. проти 4,4% – у 2008, 42,8% бідних у 2010 проти 38,7% у 2008 р.).



У чому Ви вбачаєте сенс життя?

1. У сімейному благополуччі, у дітях та онуках як своєму продовженні.
2. У матеріальному добробуті.
3. У душевному спокої, у згоді з самим собою, у єднанні з природою.
4. У соціальній справедливості, громадянській згоді.
5. У великому коханні до жінки/чоловіка.
6. У можливості жити заради власного задоволення.
7. У тому, щоб успішно планувати та організовувати свої дії.
8. У демократичному розвитку суспільства.
9. У досягненні висот професійної кар'єри.
10. У реалізації творчих задумів.
11. У тому, щоб бути сучасним, опановувати та використовувати нові технології.
12. Важко відповісти.
13. У популярності, публічному визнанні своїх заслуг.
14. Ні в чому.
15. У чомусь іншому.
16. Не відповіли.

Рис. 1. Характеристика системи цінностей людини в особистому житті у 2010 році, у % до опитаних

На третє місце серед цінностей життя опитані поставили “душевний спокій, згода з самим собою, єднання з природою” (40,4%). Ця цінність поєднує гармонійність соціально-психологічного відчуття комфорту людини з природним оточенням. Люди прагнуть до злиття з природою, і це є важелем до формування умов сталого розвитку і розв’язання поточних проблем його досягнення. Інші цінності пов’язані з розвитком людини, суспільства та удосконаленням суспільних відносин, що відповідає цільовим орієнтирам сталого розвитку.

Серед соціальних чинників, які сприяють і людському, і сталому розвитку значну роль відіграє психологічний настрій населення щодо майбутнього України. На питання

“Які почуття у Вас переважають, коли Ви думаєте про майбутнє України?” відповіді опитаних розподілились на користь позитивних сподівань. Найбільш вагомі почуття, які охоплюють людей, коли вони думають про майбутнє України – це надія (56,4%), оптимізм (25,1%), інтерес (19,7%), упевненість (11,2%). Серед негативних почуттів переважають – тривога (29,1%), розгубленість (17,1%), страх (16,4%), безвихідність (13,3%), песимізм (7,8%), байдужість (2,4%). Вагомість позитивних почуттів (118,8%) на 32,7% більша, ніж негативних (86,1%). Оцінки респондентів щодо власного майбутнього мають більш вагоме та яскраве забарвлення щодо позитивних сподівань та очікувань. Надія, оптимізм, упевненість, інтерес, задоволення, радість більш ніж у 2 рази вище, ніж негативні сподівання щодо власного майбутнього.

Соціальні чинники, які спричиняють формування сприятливих умов для майбутніх перспектив країни та особи потребують підтримки та стимулювання. Але одночасно діють негативні соціальні чинники, які перешкоджають становленню сталого розвитку. За результатами соціологічного опитування, саме характерні риси сучасного українського суспільства є тим негативним важелем, який породжує ризики та загрози для майбутніх перспектив. Перші п'ять місць посіли – безладдя (52,5%), розруха (36,4%), убогість (35,7%), протистояння (24,1%), безвихідність (19,7%). Поглиблюються ці негативні характеристики стану українського суспільства низьким рівнем розвитку суспільних відносин та соціального потенціалу, які визначаються, насамперед, високим рівнем недовіри людей до сімейного, виробничого, владного та іншого оточення, що не сприяє розвитку людського потенціалу українського суспільства.

Екологічні чинники сталого розвитку, їх вплив на розвиток людського потенціалу зумовлюються загальною екологічною ситуацією в країні, що змінювалась у залежності від обсягів та інтенсивності виробництва продукції, особливо промислової. Незадоволеність станом довкілля простежувалась найбільшою мірою з 1994 по 1998 роки, коли виробничі навантаження на підприємства тяжкої промисловості були високими, як і виробництво продукції. Не випадково, що саме з 1994 по 1998 роки кількість опитаних, які визначили погіршення стану довкілля, коливалась у межах 71–78%. Динаміку позитивних змін констатувала незначна кількість опитаних (від 2 до 5%). При загальній позитивній тенденції щодо зменшення негативних оцінок екологічної ситуації, які у 2010 році зменшились порівняно з 1994 роком на 32,8%, рівень тих, хто констатує погіршення стану довкілля залишається високим. Він у 2008 році становив 47,5% опитаних, у 2010 – 45,1%.

Оцінка екологічного стану населення України, яка визначилась ситуацією за місцем проживання протягом 2002–2010 років, показала позитивні тенденції щодо зміни несприятливого стану в Україні. Протягом восьми років негативна оцінка, яка включала “вкрай неблагополучну” та “неблагополучну ситуацію” з 49,2% у 2002 році знизилась у 2010 році до 41,1%. А позитивні оцінки, які характеризували відносно благополучну “та цілком благополучну” ситуацію, зросли з 18,6% у 2002 році до 37,5% у 2010 році (майже на 20%). Але співвідношення негативних і позитивних оцінок залишається на боці негативних, які у 2010 році склали 41,1% опитаних, а позитивних на 3,6 менше (37,5%).

Наявність несприятливого екологічного стану зумовлена перш за все забрудненням навколишнього середовища, де проживають люди. На друге місце серед небезпек, які

викликають занепокоєння, опитувані поставили забруднення повітря автотранспортом, яке з 2004 року має сталу тенденцію до зростання. На третє місце серед негативних чинників, які зумовлюють ризиковий стан у житті населення, респонденти поставили неякісне харчування через підвищений вміст шкідливих речовин у продуктах. З 2004 до 2010 року простежено тенденцію до зростання цього негативного чинника. У 2010 році майже 38% опитаних були занепокоєні низькою якістю продуктів харчування. Забруднення повітря, води та ґрунтів через хімічні речовини і відходи виробництва посіло четверте, п'яте та шосте місця за негативними оцінками респондентів. Забруднення повітря непокоїло у 2010 році 31,4% опитаних, води – 28,1%, а ґрунту – 21,7%. У всіх випадках простежено позитивну тенденцію до зниження ризиків забруднення за цими причинами майже на 11–18% за вісім останніх років. Констатують наявність радіаційного забруднення у 2010 році майже 20% опитаних. Позитивно оцінювало стан навколишнього середовища у 2010 році 16,1% опитаних. Їхня кількість порівняно з 2002 роком зросла майже на 6%. Екологічні небезпеки зумовлюють негативні соціальні наслідки, які виявляються у зниженні природних ресурсів для існування людей, у погіршенні здоров'я населення, у зниженні умов та можливостей відтворення та розвитку людського потенціалу. Отже, екологічні небезпеки створюють простір ризиків для розвитку людини, для її безпечної життєдіяльності, що гальмує і людський, і сталий розвиток в Україні.

Висновки. Проведений аналіз щодо визначення взаємозв'язку концептуальних положень людського і сталого розвитку доводить, що Україна поки не досягла суттєвих успіхів ні в людському, ні в сталому розвитку. Забезпечення розвитку людського потенціалу потребує визначення нових пріоритетів соціальної політики, яка б орієнтувалася не лише на соціальний захист населення, але і на активізацію його трудової, підприємницької, творчої активності, що сприятиме збереженню та розвитку людського, культурного, інтелектуального, духовного і соціального капіталу країни. Новою має стати й економічна політика, в основі якої мають лежати принципи інноваційності та стійкості, справедливий розподіл благ, а метою економічного розвитку – людина, розкриття її можливостей. Це потребує інформаційного забезпечення – становлення соціологічного моніторингу зі сталого і людського розвитку, врахування та залучення його результатів до прийняття управлінських рішень на всіх рівнях управління. Синтез соціологічної і статистичної інформації є оптимальним рішенням у діагностиці соціального стану людини і суспільства, їх безпеки та можливостей розвитку. Важливим є також формування концепції багатофакторного управління людськими ресурсами, людським капіталом, людським розвитком як провідної соціальної цінності суспільства загалом, як вирішального ресурсу економічного зростання.

Напрямами подальших досліджень мають стати методичні розроблення щодо емпіричного вимірювання умов та можливостей для людського і сталого розвитку в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: Лучшее будущее для всех [Электронный ресурс]. – Режим доступа к сайту : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/download/ru>.
2. Заславская Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе [Текст] / Т. И. Заславская // *Общественные науки и современность*. – 2005. – № 3. – С. 5–16. – Библиогр. : с. 16.
3. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 369 с.
4. Як краще залучати та використовувати міжнародну підтримку громадських організацій в Україні? // *Матеріали прес-конференції*. – 2012 – Фонд “Демократичні ініціативи”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/-gromadski-org.htm>.
5. Колот А. М. Мифы социальной политики, или с чего следует начинать формирование новой модели / А. М. Колот // *Зеркало недели*. – 2010. – № 2 (781). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к сайту : <http://www.zn.ua/3000/3050/68293/>.
6. Панькова О. В. Оцінка розвитку людського потенціалу Донецької області та його соціального самопочуття / О. В. Панькова // *Управління людським та соціальним розвитком у регіонах України* / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Л. В. Шаульська та ін. – Донецьк : ІЕП НАН України, 2010. – С. 369–385.
7. Панькова О. В. Можливості використання переваг соціального капіталу за умов переходу до сталого розвитку (за результатами соціологічного моніторингу) / О. В. Панькова // *Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія* : НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – С. 194–214.

Стаття надійшла до редколегії 19.06.2012

Прийнята до друку 11.07.2012

**HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
A SOCIOLOGICAL ANALYSIS**

O. Pankova

*Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine,
Shovkovychna Str., 12, Kyiv, Ukraine, 01021,
oks_pankova@mail.ru*

Identified development priorities of Ukraine in the context of the overall process of civilization. Disclosed to the state, conditions, risks and obstacles associated with the development of sustainable and human development in the country. The relationship between these concepts of social development using the results of monitoring studies. The state, problems and prospects of information support of these processes on the basis of the available resource base in the country.

Key words: human potential, human development, sustainable development, risk, information.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

О. В. Панькова

*Институт социологии Национальной академии наук Украины,
ул. Шовковичная, 12, г. Киев, Украина, 01021,
oks_pankova@mail.ru*

Определены приоритеты развития Украины в контексте общих цивилизационных процессов. Раскрыты состояние, условия, риски и препятствия, связанные со становлением устойчивого и человеческого развития в стране. Исследована взаимосвязь между этими концепциями общественного развития с использованием результатов мониторинговых исследований. Проанализировано состояние, проблемы и перспективы информационного обеспечения этих процессов на основе имеющейся в стране ресурсной базы.

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческое развитие, устойчивое развитие, риски, информационное обеспечение.